

Psycholinguistic Structure of Stigmatic Statements about Persons with Intellectual Disabilities

Психолінгвістична структура стигмальних висловлювань про осіб з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень

Olga Lozova

Dr. Sc. in Psychology, Professor

Ольга Лозова

доктор психологічних наук, професор

E-mail: o.lozova@kubg.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-3549-195X>

Tamara Grubi

Ph.D. in Psychology, Associate Professor

Тамара Грубі

кандидат психологічних наук, доцент

E-mail: t.grubi@kubg.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-2345-588X>

Nataliia Starynska

Ph.D. in Psychology, Associate Professor

Наталія Старинська

кандидат психологічних наук, доцент

E-mail: n.starynska@kubg.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-4635-8740>

Mykhailo Palamarchuk

Postgraduate Student,
Practical Psychologist

E-mail: m.palamarchuk.asp@kubg.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-4567-117X>

Михайло Паламарчук

аспірант, практичний психолог

*Borys Grinchenko University of Kyiv
(Ukraine)*

✉ 18/2, Shamo Str., Kyiv, Ukraine,
02154

*Київський університет імені Бориса
Грінченка (Україна)*

✉ вул. І. Шамо, 18/2, Київ, Україна,
02154

Original manuscript received March 30, 2021

Revised manuscript accepted August 17, 2022

ABSTRACT

Introduction. *The article presents the results of a study of the psycholinguistic structure of stigmatic statements about persons with intellectual (ID).*

The purpose of study is to investigate the specific features of the stigmatic statements of persons with an intellectual norm according to the social society of people with ID.

The methods of verbal associative experiment and semantic differential were used.

The results. *A high word-forming productivity of invectives related to the conceptual sphere of mental retardation is found in the study. In addition to stereotyping, also there*

is a tendency to normalization the use of invective vocabulary towards to the people with ID, which is becoming a common stamp of language consciousness. These facts indicate the limited speech experience of the population masses in the nomination of this group, which significantly reinforces the public stigmatization of the social society of people with ID. It has been proved that typical statements about people with ID are mainly a manifestation of mental protection of intellectually preserved people from people with mental characteristics that have a negative stigmatizing effect on this social group. The psychological mechanism of the generation of stigmatic statements according to persons with ID is the mechanism of shifting the signification to the meaning – subsuming personal meaning under common meaning. Empirically explicated protective-negativistic, reflexive, illusory-mythological, protective-therapeutic and substantive-metaphorical associations, as well as psychosemantic factors that provide the need to protect people with ID from society and reflect the possibility of a threat from its representatives, persons with an intellectual norm, indicate an inactive, latent form of fixing attitude to this group. Being actualized, this form of attitude acquires an open character, releasing a negative response potential. Taking this into consideration, the stigmatic rhetoric of typical members of society in relation to persons with ID can be qualified not only as a way of mental protection, but also as a verbal aggression within the framework of conflictogenic speech behavior.

Key words: *psycholinguistics, stigmatic statements, persons with intellectual disabilities, invective vocabulary, social stigma.*

Вступ

Одним із пріоритетних напрямів розвитку сучасної України на шляху до євроінтеграції є забезпечення рівних прав для всіх громадян. Відповідно до Національної стратегії розвитку інклюзивної освіти (Національна стратегія розвитку інклюзивної освіти на 2020–2030, 2019), української освіта передбачає відхід від медичної та перехід до соціальної моделі сприйняття людини з інвалідністю та введення поняття «особливі освітні потреби». Однак, впровадженню та поширенню інклюзії можуть протидіяти прояви соціальної стигматизації окремих груп громадян. Приводом до стигматизації особи можуть бути такі факти: встановлення діагнозу різного спектра психічних розладів (Финзен, 2001); камінг-аут у представників ЛГБТК+-спільноти (Гейдар & Довбах, 2009); оприлюднення факту перебування в місцях позбавлення волі (Щепкина, 2008); наявність фізичної інвалідності, расова належність (Гофман, 1963) та інші. Масова суспільна спільноти, поряд

з наявними в ній уявленнями про велику кількість інших соціально стигматизованих об'єктів, містить і специфічний образ людини з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень (далі – ІВП), у зв'язку з чим ця соціальна група, відповідно, постає носієм стигми інтелектуальних порушень. Саме система уявлень українського соціуму про зазначену групу і становить **об'єктний** ареал нашого дослідження, **предметом** при цьому виступає психолінгвістична структура стигмальних висловлювань про осіб з ІВП.

Серед низки соціально-психологічних чинників стигматизації, як от соціальні експектації, установки, стереотипи та упередження (Галецька, Влох & Животовська, 2007), залишаються малодослідженими психолінгвістичні та психосемантичні компоненти соціальної стигматизації людини. Виявлені та оприлюднені, факти такого роду мають стати семантико-змістовою основою технологій дестигматизації особистості і групи.

З одного боку, актуальність психосемантичних наукових досліджень для соціальної дестигматизації осіб з ІВП розкривається у можливості розуміння природи та генези самої стигматизації як мисленнєвого феномену, а саме: встановлення глибинних, переважно не рефлексивних причин та психологічних детермінант негативного ставлення до стигматизованих осіб.

З іншого боку, психолінгвістичні дослідження відкривають можливості виявлення механізмів вербальної атрибуції та номінації (Чорноус, 2018) нетривіальних соціальних об'єктів, якими є люди з ІВП. Адже від того, як у буденному дискурсі називають людину, що піддається стигматизації, залежить перцепція та апперцепція видимих чи прихованих її властивостей. Сталі мовні конструкції, тиражовані буденною комунікацією, «приєднують» до образу та алгоритму ідентифікації людей з ІВП негативні соціальні стереотипи.

Ще одним значущим для психолінгвістичних досліджень фактом є той, що в суспільстві спостерігається явище семантичного переносу, за якого буденні уявлення про одну соціальну групу переносяться на представників іншої групи. Так, за нашими спостереженнями, номінація людей із

синдромами, що потенційно супроводжуються інтелектуальними порушеннями (аутизм, синдром Дауна), переживає зсув на номінацію соціальної групи людей з ІВП.

У буденному дискурсі функціонує досить продуктивна тематична група лексики для позначення характеристик інтелектуальних порушень людини: найбільш активно вживаються психіатричні терміни, використання яких має на меті приниження інтелектуальних можливостей комуніканта. Так, найбільш вживаними можна виокремити терміни «дебіл», «олігофрен», «ідіот», «імбецил», «кретин» тощо (Черкасова, 2011). Лексика, що позначає прояви стигматизації, несе в собі зрозумілий для комунікантів негативний підтекст. Оскільки зазначені змістові одиниці такої лексики традиційно належать до психіатричного дискурсу, то вона характеризується значною частотою представлення соціальних атиюдів, упереджень та стереотипів. У зв'язку з цим її використання у публіцистичній літературі є недоречним (Менделеевич, 1997).

У ЗМІ та публіцистиці вживання медичних термінів прирівнюється до вживання інвективної лексики та розцінюється як вербалізована форма порушення суспільної моралі (Курьянович, 2005; Mezhev, Navalna & Kostusiak 2020). Останніми роками зростання загальної інвективності суспільного дискурсу фіксується поряд із виразною тенденцією до врегулювання етичної сторони слововживання медичних термінів, що може бути пояснене різноспрямованою дією двох механізмів суспільної свідомості: її гуманістичними трансформаціями, з одного боку, та соціальною диференціацією й дистанціюванням від суб'єктів-носіїв відповідних якостей – з іншого.

Розуміння характеристик та атрибутів, якими представники більшості наділяють соціальну спільноту людей з ІВП, є однією з передумов здійснення якісної дестигматизації та покращення соціального статусу представників цієї групи. Відтак, однією з важливих наукових і прикладних проблем психолінгвістики і психосемантики постає пошук вербальних

засобів для здійснення позитивної дестигматизації особи завдяки створенню толерантного суспільного дискурсу та гуманізації суспільної свідомості.

Наукова новизна представлено у статті дослідження полягає в тому, що вперше встановлено психосемантичний зміст висловлювань людей з інтелектуальною нормою про соціальну спільноту людей з ІВП. (персональний внесок співавтора М. Паламарчука). Вагомий внесок у методологію психолінгвістики і психосемантики чинить розробка смислового аспекту стигмувального ставлення в руслі номінативної концепції О. Кубрякової та психології суб'єктивної семантики О. Артем'євої (персональний внесок співавтора О. Лозової). Осмислення семантики типової для сучасного суспільства лексики при ідентифікації людей з ІВП робить вклад у розробку психолінгвістичної проблеми номінації соціальних об'єктів у межах психолінгвістичної конфліктології (персональний внесок співавтора Т. Грубі). Лексикографічний пошук та узагальнення термінологічної групи лексики на позначення людей з ІВП здійснила Н. Старинська.

Мовна агресія руйнує усталений тип мовленнєвої поведінки та характеризується конфліктогенними властивостями (Гаврилів, 2019); відповідно, галузь соціальної психолінгвістики, яка має на меті гармонізувати процес комунікативної взаємодії людей, отримала назву психолінгвістичної конфліктології. Серед розмаїття мовленнєвих форм, що вживаються суб'єктами комунікації в стані конфлікту, К. Седов (Седов, 2002) виділяє інвективну мовленнєву стратегію поряд з куртуазною та раціонально-евристичною. У своїх працях О. Гаврилів (2019) та В. Жельвіс (Жельвіс, 1991) розглядають інвективу як словесну агресію, що сприймається різко негативно у певній групі. У дослідженнях Р. Атавової (Атавова, 2016) розкриваються функції створення інвективної лексики та способи здійснення вербальної агресії в ЗМІ. Ю. Домашевичем (Домашевич, 2010) зроблено спробу семантико-стилістичного аналізу інвективної лексики в денотативному й конотативному аспектах лексичного значення. З огляду на сказане, стигмальну риторику нормотипових членів суспільства щодо осіб з

ІВПІ можемо кваліфікувати не лише як спосіб психічного захисту, але як словесну агресію в рамках конфліктогенної мовленнєвої поведінки за інвективною її стратегією.

Зважаючи на зазначені тенденції, увиразнюється той факт, що в психологічній науці бракує досліджень, присвячених виявленню психолінгвістичної специфіки змісту особливостей стигмальних висловлювань про соціальну групу людей з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень, адже ця група у буденній свідомості суспільства апріорі має специфічну репрезентацію, що спричинює особливе ставлення до неї та, своєю чергою, може викликати переживання соціальної стигми.

Мета дослідження – теоретично проаналізувати та емпірично дослідити специфіку стигмальних висловлювань суб'єктів з інтелектуальною нормою щодо соціальної спільноти людей з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень.

Для досягнення цілей статті нами поставлено такі **завдання**:

- (1) проаналізувати особливості асоціативного поля концепту “особи з ІВПІ”;
- (2) 2) виявити психосемантичну структуру стигмальних висловлювань про людей з ІВПІ у буденній свідомості інтелектуально збережених суб'єктів.

Методологія емпіричного дослідження

Збір первинних даних відбувався за допомогою онлайн інструменту “Google-форми”, відповідно до інструкції, яка є стандартною для подібних досліджень. Респондентам було запропоновано в писемній формі відреагувати будь-якими асоціаціями, які виникли у них при згадуванні соціальної групи людей з ІВПІ. В інструкції було використано три різні групи термінів для позначення людей з ІВПІ: власне, “люди з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень”, термінологію, що використовується в

МКХ-10 – “люди з розумовою відсталістю” (Международная классификация болезней, 1997), та термінологію, що на сьогодні є вже застарілою – олігофренія, дебільність, імбецильність, ідіотія. Наводимо фрагмент інструкції: “Просимо Вас зазначити асоціації, які виникають у Вас щодо групи людей з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень. Ця група об’єднує людей з розумовою відсталістю різної тяжкості (раніше в науковій літературі вживались такі терміни для її опису: олігофренія, дебільність, імбецильність, ідіотія)”.

Для впорядкування отриманих реакцій (169 асоціацій) використано метод семантичних гнізд (Лозова, 2011) – різновид методу семантичного гештальту. Як показав аналіз, різні асоціації склали дев’ять диференційованих за семантикою груп: статусні, процесуально-атрибутивні, субстантивно-метафоричні, ілюзорно-міфологічні, генезисні, рекреативні, захисно-терапевтичні, захисно-негативістські, рефлексивні. Семантично узагальнені асоціації було піддано генералізації. Всього отримано 61 семантичний конструкт.

Генералізовані конструкти було запропоновано групі експертів з метою визначення найбільш, на їх думку, репрезентативних конструктів. Експертам потрібно було обрати до 20-ти найбільш поширених конструктив-висловлювань про людей з ІВП.

Методи та методики дослідження

Одним із методів психолінгвістичного дослідження, який має потенціал до експлікації структури стигмальних висловлювань, є метод вербального асоціативного експерименту. Асоціативна парадигма продовжує бути предметом дискусій: одні автори вважають, що асоціації зумовлені лексичними збігами, інші підкреслюють роль зв’язків, заснованих на значенні (Vivas et al., 2019). Попри це, перевагою зазначеного методу є те, що він дозволяє встановити особливості категоріальної структури свідомості, виокремити системи смислів окремої особистості або соціальної групи

стосовно певного соціального явища (Дробот, 2018), в тому числі щодо суспільних груп.

Так можуть бути встановлені групи особливих асоціацій та характеристик, якими досліджувані схильні наділяти певне явище, соціальний об'єкт, – ці групи асоціатів (далі – семантичні гнізда) вбирають в себе смислові установки та стереотипи респондентів щодо об'єкта-стимулу. Отже, у представленому дослідженні метод вербального асоціативного експерименту виявляє особливості суб'єктивної семантики, поширеної в суспільній свідомості стосовно людей з ІВП.

Другим класичним інструментом психосемантичного дослідження є семантичний диференціал (СД), який передбачає фіксацію суб'єктивних значень респондентів щодо певного явища, математичну обробку зібраного матеріалу за допомогою факторного аналізу та подальшу інтерпретацію встановлених факторів з метою виявлення структури певного явища (Лозова, 2011). В науковому доробку Ч. Осгуда та Дж. Снайдера (Osgood & Snider, 1969) семантичний диференціал представлено як інструмент дослідження соціальних установок та уявлень. Таким чином, в результаті обробки інформації про індивідуальні уявлення респондентів, що репрезентовані в їх свідомості, процедури семантичного диференціала дозволяють встановити зв'язки між уявленнями цілої групи респондентів та екстраполювати їх на ширшу популяцію.

Наводимо фрагмент інструкції: «Нижче подано перелік можливих полярних характеристик представленої соціальної групи (ІВП). Будь ласка, оберіть/позначте в переліку до двадцяти (до 20) пар характеристик, які, на Вашу думку, можуть бути найбільш розповсюдженими в громадській свідомості».

Вибірка

Всього в дослідженні взяло участь 18 експертів, психологів-практиків та науковців у віці 22-62 років, серед них: 4 – експерти чоловічої статі, 14 – жіночої.

На першому етапі в емпіричному дослідженні взяло участь 35 респондентів. В основному дослідженні взяли участь 59 респондентів (8 чоловічої статі, 51 жіночої статі). Серед респондентів 22 у віці 17–20 років, 33 від 21–40, троє від 41–60-ти та один респондент старший за 61 рік.

74.6% респондентів мали досвід спілкування та взаємодії із людиною з ІП, 22% – ні, 55.9% респонденти мали досвід перегляду вистав за участі людей з інвалідністю внаслідок ІП, 42.4% – ні. Більша частина респондентів (79.7%) вважають, що психічні та інтелектуальні порушення не схожі між собою, 15.3% вважають, що схожі, 5.1% респондентів мають труднощі в оцінці. Серед опитуваних 61.0% людей зазначають, що їх стосуються проблеми соціальної спільноти людей з ІП, 23.7% відзначили, що ні, 15.3% було складно оцінити. На питання “В цілому, інтелектуальні порушення можуть з’явитись у будь-кого” 81.4% респондентів погодились із судженням, 13.6% – заперечили, 3.4% мали труднощі в оцінці.

З огляду на сформульовану мету дослідження, було прийнято рішення про рандомізацію вибірки за статевими та віковими критеріями.

Результати та їх обговорення

Постає запитання: які ж смислові конструкти щодо людей з ІВП побутують у масовій буденній свідомості наших сучасників?

В сучасній українській мові зафіксовано низку непрямих синонімів до термінологічної групи лексики на позначення людей з ІВП: балда, бовдур, даун, дегенерат, дегенерат, додик, дубина, дурень, дурило, дуринда, дурненький, дурний, дурний, дурник, задимлений, йолоп, колода, недоумкуватий, орясина, очманілий, пень, полудурок, пустоголовий, телепень, тупак, тупий, тупило, тупоголовий, тупоумний, тюхтій. Типовою для молодіжного сленгу є обценна лексика, що ґрунтується на психіатричних термінах. Така лексика включає в себе як результат простого морфогенезу (напр.: дебілізм, дебілоїд, дебільник (мобільний телефон, телевізор), даунша, даунята), так і результат складних деривативних форм

(напр.: імбецилоподібний кретинопітек). Відтак, бачимо чіткий зсув семантичного профілю даного смислового конструкта в бік негативної знаковості.

Варто зауважити, що інвективи, ядерна семантика яких пов'язана з концептуальною сферою розумової недостатності, демонструють високу словотвірну продуктивність. Лише в молодіжному сленгу нами виокремлено 16 лексем, похідних від кореня “дур” (дур, дура, дурак, дурасел, дурбецало, дурдом, дурзобріє, дуриком, дуринда, дурище, дуріж, дурка, дурканути, дуркувати, дурнина, дуругон) (Словарь молодежного сленга, 2021).

Вживання інвективної лексики підкріплює суспільну стигматизацію соціальної групи носіїв інтелектуальних порушень та негативно впливає на життя людей з відповідними синдромами. З лінгвістичної точки зору можна говорити про стереотипізацію та нормативізацію вживання інвективної лексики. Це цілком узгоджується з позицією Ю. Сорокіна (Сорокин, 1985), який вбачає в понятті стереотип “реалізацію певної семіотичної моделі на соціально-психологічному рівні”, а нормою – реалізацію такої моделі на мовному і психологічному рівнях» (там само: 56).

Для мовця смислові конструкти є глибинними репрезентаціями образу світу та за своєю природою наближені до мовних кліше, з притаманною їм втратою інформаційного навантаження та безсенсовістю. Такі кліше Т. Дридзе (Дридзе, 1984) влучно називає “штампом свідомості”.

В емпіричній частині нашого дослідження масив отриманих реакцій було впорядковано за методом семантичних гнізд, в результаті чого різні асоціації склали дев'ять диференційованих за семантикою груп:

1. *статусні* – позначають соціальний, або медичний статус групи, певні стереотипи та експектації. Приклад реакцій, що відповідають визначеному семантичному гнізду: “низький рівень IQ”, “хворі люди”, “неоцінений пласт суспільства”, “люди з особливими потребами”;

2. *процесуально-атрибутивні* – об'єднують притаманні властивості, характеристики та якості, що мають суттєвий зв'язок із психічними

функціями. Приклад реакцій, що відповідають визначеному семантичному гнізду: “нерозуміння нового матеріалу”, “довге міркування”, “завжди вірити і не сумніватися, що дитина з ІВП чогось не зможе”, “вони потребують спеціальної навчально-виховної та корекційної допомоги”;

3. *субстантивно-метафоричні* – представляють порівняння представників групи з іншими групами, явищами, тощо. Приклад реакцій, що відповідають визначеному семантичному гнізду: “як дітки”, “світлі люди”, “бачать світ інакше”, “різноманітність”;

4. *ілюзорно-міфологічні* – об’єднують в собі омани та ілюзії позитивної та негативної модальності, висловлені у категоричній формі. Приклад реакцій, що відповідають визначеному семантичному гнізду: “тотальність порушень”, “натовпі завжди є помітними”, “їм важче ніж звичайній людині в якій всі системи функціонують нормально”, “розумово в деяких випадках взагалі не відрізняється”;

5. *генезисні* – узагальнюють спроби пояснити походження особливостей групи. Приклад реакцій, що відповідають визначеному семантичному гнізду: “через нещасний випадок стали жертвами знущань”, “хворі”, “погіршення освіти”, “не винні в своєму дефекті”;

6. *рекреативні* – демонструють інтерес до взаємодії та спілкування з групою. Приклад реакцій, що відповідають визначеному семантичному гнізду: “з ними частіше легше спілкуватись, ніж з звичайними людьми”, “ці люди є зовсім звичайними”, “емпатичність”, “іноді дуже смішні”;

7. *захисно-терапевтичні* – позначають необхідність захисту, корекції, надання допомоги представникам групи. Приклад реакцій, що відповідають визначеному семантичному гнізду: “ті, що потребують допомоги”, “безпомічні”, “толерантність”, “потребують створення робочих місць”;

8. *захисно-негативістські* – наголошують на необхідності захисту від групи. Приклад реакцій, що відповідають визначеному семантичному гнізду: “дефективні”, “інколи агресивні”, “соціальний баласт”, “я б не хотів з ними зустрічатись”. Цей результат відповідає висновкам Долла, Мішеля, Бетца та

ін. про позитивний зв'язок між схваленням біогенетичного причинного пояснення та сприйняттям людей із психічним розладом як більш небезпечних (Doll et al., 2021);

9. *рефлексивні* – оцінки групи з Я- або Ми-позиції, що виражають індивідуальні та соціальні диспозиції щодо неї. Приклад реакцій, що відповідають визначеному семантичному гнізду: “даремність”, “неповноцінні”, “люди як люди”, “усі люди рівні”.

Семантично узагальнені асоціації було піддано генералізації, тобто об'єднано в групи, якщо вони мали схожу або ідентичну семантику, що забезпечило їх компактне представлення для подальшої роботи. Усього було отримано 61 семантичний конструкт.

Групі експертів було запропоновано визначити, на їх думку, найбільш актуальні генералізовані конструкти. Експертам було запропоновано обрати до 20-ти конструктів, які, на їх думку, є найбільш поширеними стигмальними висловлюваннями про людей з ІВІІ.

Нижче наведено конструкти, що було запропоновано експертам, та показники частот, які було визначено в ході оцінювання: хворі – здорові (16); мають труднощі в навчанні – мають легкість у навчанні (13); сприймаються негативно – сприймаються позитивно (13); потребують соціальних змін – не потребують соціальних змін (12); потребують особливого виховання – потребують звичайного виховання (12); мають тотальні порушення – мають часткові порушення (11); викликають жалість – викликають злість (11); особливі – звичайні (10); викликають бажання наблизитись – викликають бажання віддалитись (9); відхильні – нормальні (9); повноправні – обмежені (9); залежні – самостійні (9); адаптовані – дезадаптовані (9); здатні до простої роботи – здатні до складної роботи (9); дивні – звичні (8); бачать все інакше – бачать все звично (8); мають нормальне мовлення – мають порушене мовлення (8); ізольовані – доступні (8); фізично особливі – фізично звичайні (8); інакші – схожі (8); лякаючі – втішаючі (7); непередбачувані – прогнозовані (7); інфантильні – дорослі (6); викликають підозру –

викликають довіру (6); залучені – виключені (5); загрозливі – безпечні (5); даремні – доречні (5); смішні – викликають сум (5); схожі – різні (4); знехтувані – шановані (4); вразливі – невразливі (4); добрі – злі (4); жертви – агресори (4); кмітливі – нетямущі (4); емоційно лабільні – емоційно ригідні (4); міркують повільно – міркують швидко (4); ригідні – лабільні (4); важкі – прості (4); реалізовані – нереалізовані (4); збиткові – корисні (4); безвільні – вольові (3); переживають труднощі – переживають легкість (3); мають легкість в спілкуванні – мають важкість в спілкуванні (3); помітні – непримітні (3); покарані – безвинні (3); потребують вивчення – досить зрозумілі (3); безконтрольні – керовані (3); зациклені – гнучкі (2); повільні – швидкі (2); емпатійні – байдужі (2); мають підвищену емоційність – мають знижену емоційність (2); легкі в спілкуванні – складні в спілкуванні (2); демонструють погіршення освіти – демонструють покращення освіти (2); зрозумілі – складні (2); наївні – досвідчені (1); щирі – схильні до фальші (1); толерантні – нетерпимі (1); поважного віку – молоді (1); травмовані – цілісні (1); викликають інтерес – викликають нудьгу (1); мають легкість в спілкуванні – мають важкість в спілкуванні (1); веселі – сумні (0).

Для подальшої роботи було відібрано конструкти ($n=24$) з найвищою частотою трапляння (шість і більше) та впорядковано їх відповідно до виявлених Ч. Осгудом (Osgood & Snider, 1969) факторів: оцінки (відображення ставлення), сили (відображення незалежних від суб'єкта характеристик об'єкта) та активності (відображення динаміки та можливостей дії). Відповідно до узагальнених конструктів у кожній групі було сформульовано низку шкал семантичного диференціала, які об'єднали представлений конструкт та протилежний до нього.

У таблиці 1 показано архітекtonіку семантичного диференціала “Стигмальні буденні судження про людей з ІВП”: наведено конструкти, частоту їх появи та семантичні гнізда асоціатів, до яких вони належать.

Таблиця 1

Співвіднесення конструктів семантичного диференціала “Стигмальні буденні судження про людей з ІВІП” із семантикою асоціативних гнізд

№	Фактор		Частота появи	Семантичні гнізда асоціатів
О ц і н к а				
1	Сприймаються негативно	Сприймаються позитивно	13	Рефлексивне
2	Мають часткові порушення	Мають тотальні порушення	11	Ілюзорно-міфологічне
3	Залежні	Самостійні	9	Процесуально-атрибутивне
4	Відхильні	Нормальні	9	Процесуально-атрибутивне
5	Лякаючі	Втішальні	7	Захисно-негативістське
6	Інфантильні	Дорослі	6	Процесуально-атрибутивне
С и л а				
7	Хворі	Здорові	16	Статусне
8	Викликають жалість	Викликають злість	11	Захисно-негативістське
9	Особливі	Звичайні	10	Статусне
10	Обмежені	Повноправні	9	Статусне
11	Деадаптовані	Адаптовані	9	Процесуально-атрибутивне
12	Ізольовані	Доступні	8	Захисно-негативістське
А к т и в н і с т ь				
13	Мають труднощі в навчанні	Мають легкість у навчанні	13	Процесуально-атрибутивне
14	Потребують соціальних змін	Не потребують соціальних змін	12	Захисно-терапевтичне
15	Потребують особливого виховання	Потребують звичайного виховання	12	Процесуально-атрибутивне
16	Викликають бажання віддалитись	Викликають бажання наблизитись	9	Рефлексивне
17	Здатні до простої роботи	Здатні до складної роботи	9	Процесуально-атрибутивне
18	Бачать все інакше	Бачать все звично	8	Субстантивно-метафоричне

Відповідно до результатів, представлених в табл.1., конструкти вкладаються в сім із дев'яти зазначених вище семантичних гнізд. Найбільш репрезентативною є група асоціатів “Процесуально-атрибутивне”, яка вміщує в себе половину конструктів за факторами “Оцінка” та “Активність” за Ч. Осгудом. Семантичне гніздо “Статусності” асоційовано лише з

фактором “Сила”, що охоплює собою половину конструктів. Гніздо “Захисно-негативістське” представлено лише трьома конструктами, “Рефлексивне” – двома, “Ілюзорно-міфологічне”, “Захисно-терапевтичне”, “Субстантивно-метафоричне” – по одному конструкту. Відтак, ядро висловлювань про людей з ІВП складають конструкти, що відображають якості та властивості, які мають зв’язок із різними психічними функціями та відображають можливості їх активації; позначають статус групи, соціальних стереотипів щодо неї та соціальні очікування; якості, що передбачають необхідність захисту від спільноти людей з ІВП та відображають можливість загрози від її представників. Ці конструкти є ключовими, адже вони забезпечують виокремлення групи, усвідомлення її “інакшості”, відображають її внесок у суспільне життя, корисність її представників та уявлення щодо захисту від інших груп.

В табл. 2. представлено результати факторизації показників семантичного диференціала, проведеного з використанням процедури Varimax-обертання факторів.

Таблиця 2

Повна пояснена дисперсія структури стигмальних висловлювань про людей з ІВП

Повна пояснена дисперсія									
Ком поне нт	Початкові власні значення			Вилучені суми квадратів навантажень			Ротація суми квадратів навантажень		
	Всього	% дисперсії	Сумарний %	Всього	% дисперсії	Сумарний %	Всього	% дисперсії	Сумарний %
1.	4.970	27.612	27.612	4.970	27.612	27.612	2.355	13.085	13.085
2.	1.794	9.966	37.577	1.794	9.966	37.577	2.239	12.442	25.527
3.	1.783	9.904	47.481	1.783	9.904	47.481	2.239	12.439	37.966
4.	1.685	9.359	56.841	1.685	9.359	56.841	2.180	12.113	50.079
5.	1.187	6.594	63.434	1.187	6.594	63.434	1.898	10.542	60.621
6.	1.065	5.914	69.349	1.065	5.914	69.349	1.571	8.728	69.349
7.	.892	4.956	74.305						
8.	.796	4.422	78.727						
9.	.768	4.268	82.995						
10.	.637	3.537	86.532						
11.	.530	2.945	89.477						
12.	.417	2.318	91.795						

За статистично межовий показник було обрано 6% поясненої дисперсії. Обертання зійшлося за 10 ітерацій. В результаті обертання матриці було виокремлено шість факторів, які сукупно пояснюють 69.35% дисперсії. Найбільшу частину сукупної дисперсії пояснює перший фактор, сумарний внесок якого втричі перебільшує внесок наступного та всіх подальших факторів.

Таблиця 3

Вилучені компоненти факторної структури стигмальних висловлювань про людей з ІВІП

	Ротована матриця компонентів					
	Компоненти					
	1	2	3	4	5	6
Залежні – Самостійні	.188	.064	.570	.085	.214	-.193
Хворі – Здорові	-.160	.113	.785	-.019	.205	.090
Мають труднощі в навчанні – Мають легкість у навчанні	.616	-.112	.071	.298	.209	-.036
Мають часткові порушення – Мають тотальні порушення	.335	.021	.181	-.200	.420	.050
Викликають жалість – Викликають злість	.001	-.090	-.005	.032	.110	.895
Потребують соціальних змін – Потребують допомоги	-.115	.829	.088	.057	.047	-.079
Сприймаються негативно – Сприймаються позитивно	-.135	.210	.179	.858	-.025	.015
Особливі – Звичайні	.265	.842	.051	.044	.142	-.028
Викликають бажання віддалитись – Викликають бажання наблизитись	.171	.016	-.083	.824	.212	-.091
Відхильні – Нормальні	.142	.596	.369	.449	.290	-.031
Обмежені – Повноправні	.096	.053	.042	.284	.758	-.092
Здатні до простої роботи – Здатні до складної роботи	.377	.090	.278	.346	.166	-.583
Лякаючі – Втішаючі	.012	.152	.219	.072	.735	.084
Дезадаптовані – Адаптовані	.383	.225	.395	.039	.459	.369
Потребують соціальних змін – Потребують допомоги	.759	.095	-.077	-.071	.199	-.318
Інфантильні – Дорослі	.421	.343	.616	.076	-.007	-.164
Ізольовані – Доступні	.372	-.326	.547	.449	.070	.144
Бачать все інакше – Бачать все звично	.678	.295	.327	-.033	-.169	.251

Зважаючи на дані, представлені в табл. 3, перший, другий та третій фактори охоплюють по три конструкти, четвертий, п'ятий і шостий фактори наповнені двома конструктами; усі шість факторів виявилися біполярними. Отримано свідчення того, що при достатній структурованості стигмальних висловлювань про людей з ІВП їх слабка наповненість свідчить про низьку диференційованість зазначених стигмальних уявлень. Для порівняння: у дослідженні К. Чана та В. Мака (Chan & Mak, 2017), присвяченому виявленню особливостей змісту та процесу самостигматизації у людей із психічними захворюваннями, було отримано двофакторну структуру, яка являє собою повторюваність та автоматизм само стигматизації.

За результатами факторного аналізу було експліковано особливості розподілу оцінок у конструктах всередині факторів, визначено специфіку кожного фактора, на підставі чого сформульовано відповідні назви факторів.

Перший фактор, внесок у пояснення дисперсії якого складає 13.1%, об'єднав у собі конструкти: “потребують особливого виховання – потребують звичного виховання” (0.759), “бачать все інакше – бачать все звичайно” (0.678), “мають труднощі в навчанні – мають легкість у навчанні” (0.616). Знак та власне навантаження конструктів свідчать про те, що в усіх випадках переважає лівий, негативний полюс окремих шкал та семантичного профілю, в цілому. Фактор об'єднує тільки конструкти активності, три з яких належать до гнізда асоціатів “Процесуально-атрибутивне” і один – до “Субстантивно-метафоричне”. Фактор демонструє специфіку уявлень досліджуваних про діяльність людей з ІВП у соціальному середовищі, про процеси та способи дії цього соціального об'єкта, а також якості та властивості групи в діяльності. Наявність субстантивно-метафоричного контексту може свідчити про міфологізованість деяких з об'єднаних уявлень. Об'єднані конструкти стосуються особливостей соціального функціонування групи у сферах навчання та професійної реалізації, що дозволяє надати фактору назву **“Фактор участі”**.

Другий фактор, доля у пояснення дисперсії якого складає 12.4%, об'єднує такі конструкти: “особливі – звичайні” (0.842), “потребують соціальних змін – потребують допомоги” (0.829), “відхильні – нормальні” (0.596). Фактор об'єднує конструкти факторів за Ч. Осгудом: активності, асоційованого з семантичним гніздом “Захисно-терапевтичне”; сили – з гніздом “Статусне” та оцінки – з гніздом “Процесуально-атрибутивне”. Неоднорідність фактора може бути свідченням багатоаспектності явища прийняття та приєднання людей з ІВП до широкої соціальної спільноти та труднощів, із якими зустрічаються її представники. Об'єднані конструкти демонструють особливості соціального сприйняття групи ІВП та участі в суспільному житті разом з іншими соціальними групами. Сумарно семантика фактора дозволяє надати йому назву **“Фактор приєднання”**.

Третій фактор, внесок у пояснення дисперсії якого складає 12.4%, складають конструкти: “хворі – здорові” (0.785), “інфантильні – дорослі” (0.616), “залежні – самостійні” (0.570). У конструкті “залежні – самостійні”, переважає лівий полюс; “хворі – здорові”, конструкт демонструє розподіл оцінок між полюсами; “інфантильні – дорослі”, переважає лівий полюс. Фактор наповнено двома оцінними конструктами (за Ч. Осгудом) з семантичного гнізда “Процесуально-атрибутивне” та одним конструктом сили з семантичного гнізда “Статусне”. Тим самим, фактор пов'язує семантику самостійності діяльності з можливими причинами, що відображаються в специфічному статусі групи, як результаті незалежної характеристики. Об'єднані конструкти відображають специфіку впливу представників групи на власне життя та події, що відбуваються в ньому, що й дозволяє узагальнити їх семантику в назві **“Фактор контролю”**.

Четвертий фактор, доля у пояснення дисперсії якого складає 12.1%, об'єднує такі конструкти: “сприймаються негативно – сприймаються позитивно” (0.858), “викликають бажання віддалитись – викликають бажання наблизитись” (0.824), “ізолювані – доступні” (0.449), “відхильні – нормальні” (0.449). За конструктом “сприймаються негативно –

сприймаються позитивно” розподіл оцінок представлено з перевагою другого полюсу; “бажання віддалитись – бажання наблизитись”, збалансований розподіл оцінок між полюсами; “ізолювані – доступні”, розподіл оцінок з перевагою першого полюсу; в конструкті “відхильні – нормальні” переважає другий полюс. Фактор об’єднує два конструкти з асоціативного гнізда “Рефлексивне”, один із яких стосується фактора оцінки, другий – активності, конструкт сили з асоціативного гнізда “Захисно-негативістське”, а також конструкт оцінки асоціативного гнізда “Процесуально-атрибутивне”. Неоднорідність характеристик конструктів фактора свідчить про багатоаспектність умов взаємодії із представниками цієї групи, своєю чергою, передбачається умова захисту себе від представників групи, а також роль власного досвіду у питаннях взаємодії та контакту. Об’єднані конструкти стосуються специфіки взаємодії спільноти з іншими групами або окремими людьми, можливості співпраці, просторового перебування, спілкування, обміну, тощо, це дозволяє надати їм назву **“Фактор контакту”**.

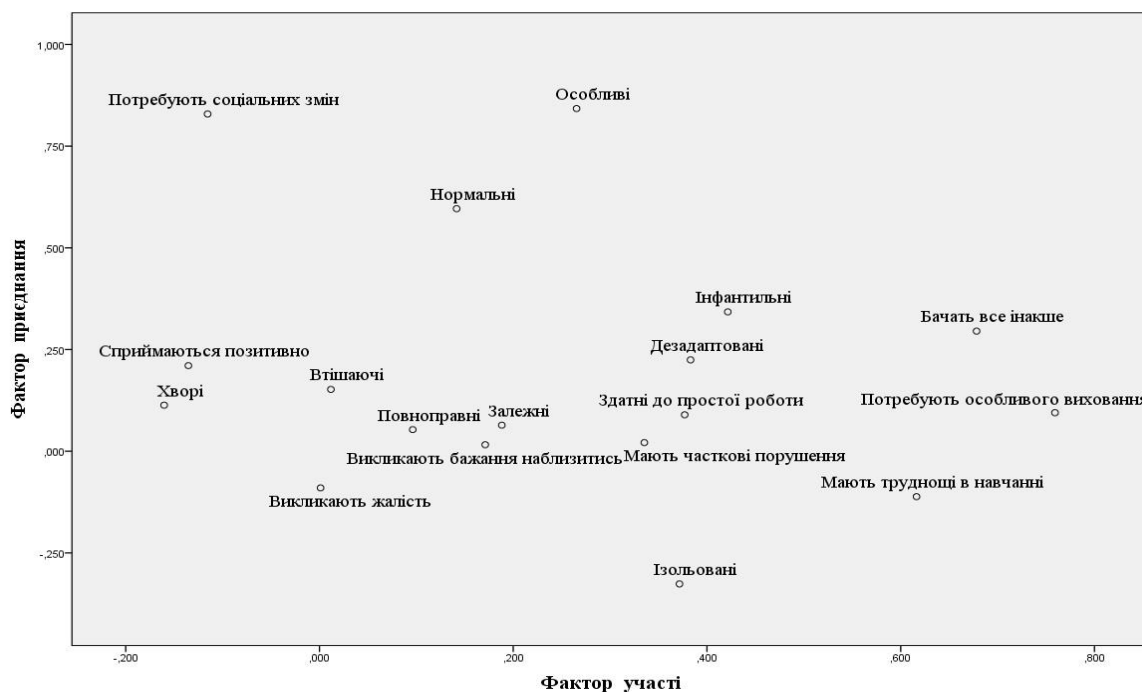
П’ятий фактор, внесок якого у пояснення дисперсії якого складає 10.5%, об’єднує такі конструкти: “обмежені – повноправні” (0.758), “лякаючі – втішаючі” (0.735), “дезадаптовані – адаптовані” (0.459), “мають часткові порушення – мають тотальні порушення” (0.420). За конструктом “тотальні порушення – часткові порушення” розподіл оцінок представлено з перевагою середніх показників; “обмежені – повноправні”, переважають оцінки другого полюсу; “лякаючі – втішаючі” – розподіл оцінок із перевагою середніх показників; “дезадаптовані – адаптовані” – переважають усереднені оцінки першого полюсу. Фактор об’єднує два конструкти оцінки (за Ч. Осгудом) з асоціативного гнізда “Ілюзорно-міфологічне” та “Захисно-негативістське”, а також два конструкти сили з асоціативних гнізд “Статусне” та “Процесуально-атрибутивне”. У факторі відображається ставлення до групи ІВП на основі оцінки її можливих якостей, тобто об’єднує низку уявлень, пов’язаних із міфами, оцінкою соціального значення, можливостей дій та питань захисту від можливих впливів групи. Об’єднані конструкти

демонструють специфіку ресурсів представників групи, її можливості та прогнозовані складнощі, що дозволяє надати назву **“Фактор ресурсу”**.

Шостий фактор, внесок у пояснення дисперсії якого складає 8.8%, складають такі конструкти як “викликають жалість – викликають злість” (0.895) та “здатні до простої роботи – здатні до складної роботи” (-0.583). За конструктом “викликають злість – викликають жалість” переважає правий полюс, за конструктом “здатні до простої роботи – здатні до складної роботи” переважає лівий полюс. Своєю чергою, результати кореляційного зв’язку демонструють: чим більше оцінка зсунута в бік полюсу “викликають жалість”, тим вищою є оцінка в бік полюсу “здатні до простої роботи”. Цей факт може бути свідченням особливостей сприйняття діяльності людей з ІВП, в яких поєднано уявлення про здатність до простої роботи та жалість, яка також стимулює створювати ситуацію послаблення вимог до їх діяльності. Фактор об’єднує конструкти сили, що пов’язаний з асоціативним гніздом “Захисно-негативістське” та конструкт активності з “Процесуально-атрибутивне» (за Ч. Осгудом). Фактор демонструє зв’язок між емоційним ставленням, що є результатом оцінки характеристик групи та можливості групи до продуктивної діяльності. Об’єднані конструкти стосуються уявлень про можливе коло діяльності групи ІВП, а також специфічний емоційний фон, який підкріплює уявлення про можливу професійну реалізацію і це дозволяє нам надати йому назву **“Фактор дії”**.

Рис. 1

Семантичний простір стигмальних висловлювань про людей з ІВІП в розрізі факторів “Приєднання” та “Участь”

На рис. 1. представлено семантичний простір стигмальних висловлювань, що об’єднує в собі основні прояви соціальної стигматизації щодо людей з ІВІП. Графік утворено за даними власних навантажень конструктів фактора участі (перший) та фактора приєднання (другий фактор). На рисунку чітко окреслено периферійні плеяди, семантикою яких є: когнітивне оцінювання здатності до функціональних можливостей (“інфантильні – дезадаптовані – здатні до простої роботи – мають часткові порушення”); інтерес до правового статусу (“залежні – повноправні – викликають бажання наблизитись”) та співчуття (“сприймаються позитивно – хворі”). Семантика другорядних конструктів виявляється через тенденцію спадання як мотивації приєднання, так і мотивації участі.

Отже, виявлені фактори здебільшого відображають особливості уявлень респондентів щодо проявів спільноти людей з ІВІП у соціальному житті, демонструючи можливі шляхи, форми та необхідні ресурси для

встановлення й реалізації взаємодії з цією соціальною групою, а також деякі стереотипи щодо неї. На отримані результати могли вплинути особливості вибірки, наявність досвіду взаємодії респондентів з людиною з ІВП, а також імовірність проявів соціально бажаних відповідей.

Дискусії

Отримані в ході емпіричного дослідження результати дозволили підтвердити та уточнити окремі теоретичні положення. Підтверджено концептуальне положення І. Гофмана (1963), який розглядає соціальну стигму як ситуацію, за якої людина сприймається менш спроможною до звичного суспільного життя порівняно з іншими членами суспільства. Сучасна психологічна наука має в своєму арсеналі низку досліджень, спрямованих на визначення особливостей стигматизації людей з інвалідністю, в цілому, та людей із психіатричними діагнозами, зокрема. У праці швейцарського психіатра А. Фінзена (Финзен, 2001) продемонстровано вплив соціального ставлення до шизофренії та відповідні прояви соціальної стигматизації на людей, в яких було діагностовано цей розлад. Набули подальшого розвитку уявлення про зв'язок між стигмою психічних порушень та іншими соціально-психологічними явищами, такими як стереотип та дискримінація. Так, зокрема, у праці І. Галецької та колег (Галецька, Влох & Животовська, 2007) явище соціальної стигми розкрито в стосовно в аспекті соціальної стигматизації та реабілітації осіб-носіїв психіатричного діагнозу; у дослідженні А. Іванюшкіна (Иванюшкин, 2010) оприєвлено стигматизацію людей з психіатричними діагнозами в різні історичні періоди.

У руслі концепції І. Гофмана (Гофман, 1963) також можна тлумачити результати, які вказують на зв'язок соціальної стигми із соціальною перцепцією, а також значення соціальної перцепції для побудови образу іншої людини та стигмаційний потенціал цих процесів. Висновки нашого дослідження кореспондують з поглядами А. Кнуфа та Л. Епова (Кнуф &

Эпов, 2006), які аналізують явище дестигматизації в контексті можливих технологій реалізації дестигматизаційних програм.

Явище соціальної стигми стосовно різних соціальних груп має низку **наслідків**: від активізації різноспрямованих санкцій до ізоляції представника відповідної спільноти; від формування системи соціальних експектацій щодо нього та його поведінки до нагромадження в суспільному дискурсі критичної маси стигмальних висловлювань про особистісні характеристики представників стигматизованої соціальної групи.

Дж. Брунер (1977) трактує явище соціальної перцепції як одну з основних **умов встановлення соціальної взаємодії** між людьми (там само: 114–115). При цьому дані нашого дослідження свідчать про те, що соціальна стигма перешкоджає соціальній взаємодії між різними соціальними групами. Відповідно, представлені Дж. Брунером наукові узагальнення є фрагментарними та такими, що не розкривають всієї повноти досліджуваного нами явища.

Вищезазначені механізми стигматизації створюють підстави для виникнення досить поширеного явища у суспільстві – **стигмувального ставлення**, яке деформує буденну свідомість як об'єкта, так і суб'єкта цього ставлення. Виходячи з визначення, сформульованого В. Мясичевим (Мясичев, 2011) поняття “відношення” як вибіркового, усвідомленого зв'язку людини зі значущим об'єктом, ми схильні трактувати ставлення суспільної більшості до людей з ІВП як інактивну, латентну форму фіксації ставлення, яка при актуалізації вивільняє негативний потенціал реагування та психічного захисту інтелектуально збережених суб'єктів стосовно людей з психічними особливостями.

Результати можуть бути розглянуті також в контексті теорії мовленнєвої діяльності. Об'єктивна фіксація стигмувального ставлення можлива як у живому мовленні на рівні висловлювання, так і в мові як системі знаків. Гіпотетично, в основі породження стигмальних висловлювань лежить механізм зсуву значення на смисл. М.І. Жинкін зазначає:

“Смисл не може буди регламентований за самою природою функції людської мови. Смисл – це те, що відображує наявну дійсність” (Жинкин, 1982: 131).

Виходячи з цього, семантику стигмальних висловлювань доцільно аналізувати у предметному полі психології суб’єктивної семантики, в поняттєвому ареалі особистісного смислу та конотативних значень.

В нашому випадку, теоретичною підставою для аналізу отриманих мовленнєвих фактів виступає концепція смислових диспозицій Д. Леонтєва (Леонтєв, 2007), в межах якої провідною функцією смислових диспозицій розглядається функція смислотворення, породження особистісних смислів та установок. Продуктом цього процесу постає смисловий конструкт – стійка категоріальна шкала для диференціації об’єктів та приписування їм життєвих смислів.

Безумовно значимим у поясненні досліджених нами феноменів є фактор мовленнєвого досвіду, зокрема, досвіду номінації соціального об’єкта. У цьому дослідженні ми виходимо з положення О. Кубрякової (Кубрякова, 1986) про те, що “етап перетворення думки на одиницю мовлення проходить обов’язковий етап номінації” (там само: 114). З цього приводу вчена слушно зауважує:

“... думка втілюється в мовну форму, і щоб постати вже в іншій якості, у вигляді судження, висловлювання, вона зазнає ще однієї видозміни, породжуючи особистісний смисл майбутнього вислову” (Кубрякова, 1986: 114).

Мовець, не маючи досвіду тривіальної перцепції та номінуючи небуденний для себе соціальний об’єкт (в нашому випадку – людина з ІВП), вимушений вдаватися до механізму, який О. Кубрякова трактує як підведення смислу під знайомі означування, за якого «автоматично враховуються знання, що зберігаються в пам’яті людини про те, які угруповання смислів уже мають місце в цій мові своє звичне означення і

вираження» (там само: 115). Так процес номінування соціального об'єкта «люди з ІВП» потрапляє в тупик стереотипізації.

Порівняно з вищеописаним підходом О. Кубрякової, В. Чейф (Chafe, 1977) розглядає проблему вербалізації смислів у дещо ширшому ракурсі, включаючи в поле аналізу процеси сприйняття, інтерпретації стимулу та його номінації. На думку вченого, спочатку процедури сприйняття стимулу, а надалі – його номінації мають інтерпретаційний характер:

“Коли люди говорять, вони постійно обирають кращі способи вираження того, про що вони думають. Звідси випливає, що до всього змісту пам'яті мають стосунок процеси інтерпретації” (Chafe, 1977).

Отримані, в ході даного дослідження результати дозволяють погодитися з позицією В. Чейфа.

Згідно з теорією психології суб'єктивної семантики О. Артем'євої (Артемьева, 1999), інтерпретація стимулу на рівні глибинної семантики відбувається у сфері аmodalних структур людського досвіду, де свідомість безперервно шукає аналогії серед дихотомічних адаптаційних координат-розподільників, які очолює протиставлення “небезпечний – безпечний”. До сфери аmodalних структур також належать “підмінні реальності” – той значеннєвий контекст, у який досліджуваний в експерименті включає, пред'явлений для оцінювання апріорі, не семантизований об'єкт (там само). Логічно, що підмінні реальності для позначення соціального об'єкта задаються соціальними контекстами, які пов'язані з цінностями виживання та запобіганням загрозам. Не випадково О. Артем'єва (Артемьева, 1999) стверджує, що “семантичні оцінки емоцій, що виникли в процесі контактів з об'єктом в особистому досвіді досліджуваного, або ж оцінки тих самих емоцій, набуті при засвоєнні соціального досвіду” (там само: 156). Таким чином процес номінування соціального об'єкта “люди з ІВП” потрапляє в тупик конотативності та підвищеної експресивності.

Висновки

У ході дослідження, присвяченого виявленню психолінгвістичної структури стигмальних висловлювань про соціальну групу людей з ІВП, було спостережено, емпірично констатовано та узагальнено такі психолінгвістичні феномени.

Зафіксовано високу словотвірну продуктивність інвектив, пов'язаних із концептуальною сферою розумової недостатності. Окрім уже відомої стереотипізації, спостережено тенденцію до нормативізації вживання інвективної лексики щодо осіб з ІВП, яка стає поширеним штампом мовної свідомості. Обидва факти свідчать про обмеженість мовленнєвого досвіду широкого загалу в номінації зазначеної групи, яка суттєво підкріплює суспільну стигматизацію останньої.

Доведено, що типові висловлювання про осіб з ІВП є переважно проявом психічного захисту інтелектуально збережених суб'єктів від людей із психічними особливостями, який чинить негативний стигмувальний вплив на цю соціальну групу.

Внутрішньо-психологічним механізмом породження стигмальних висловлювань стосовно осіб з ІВП (на відміну від соціально-психологічних чинників формування відповідних стереотипів) є механізм зсуву значення на смисл – підведення особистісного смислу під поширене значення.

Емпірично експліковані в ході дослідження захисно-негативістські, рефлексивні, ілюзорно-міфологічні, захисно-терапевтичні та субстантивно-метафоричні асоціації, а також психосемантичні фактори, що передбачають необхідність захисту від спільноти людей з ІВП та відображають можливість загрози від її представників – вказують на інактивну, латентну форму фіксації ставлення до цієї групи. Будучи актуалізованою, ця форма ставлення набуває відкритого характеру, вивільняючи негативний потенціал реагування. З огляду на це стигмальну риторику нормотипових членів суспільства щодо осіб з ІВП можемо кваліфікувати не лише як спосіб

психічного захисту, але як словесну агресію в рамках конфліктогенної мовленнєвої поведінки за інвективною її стратегією.

Поряд із тим, досліджена психолінгвістична структура стигмальних висловлень, з іншого боку, демонструє можливі ресурси для встановлення й реалізації взаємодії соціуму з цією соціальною групою. Про такий потенціал свідчать отримані фактори участі, приєднання, контакту, ресурсу та дії. Ядро цих уявлень утворюють конструкти, що відображають можливості активації психічних функцій осіб з ІВП, інтерес до їх правового статусу та співчуття.

Виявлена семантика стигмальних висловлювань може стати психолінгвістичною основою для соціального конструювання дестигмувального впливу на цю соціальну групу.

Перспективою подальших досліджень вбачаємо можливість виміряти часову динаміку констатованих емпіричних фактів та оцінити їх можливості бути інструментом дестигматизації соціальної спільноти людей з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень.

ДОТРИМАННЯ ЕТИЧНИХ СТАНДАРТІВ

Етичні схвалення. Дослідження відповідає етичним стандартам Хельсинської декларації 1964 р. та її пізнішим поправкам. Експертизу дослідження було проведено та схвалено Комітетом з етики наукових досліджень Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка.

Дотриманню етичних принципів сприяла отримана дослідником усна згода респондентів на добровільну участь в емпіричному дослідженні.

Доступність даних. Дослідницькі дані розміщено на платформі *Mendeley Data Search*: <https://doi.org/10.17632/9srscgkz4.1>

Фінансування. Для проведення дослідження не було отримано жодної фінансової допомоги ні від юридичних, ні від фізичних осіб, коштів грантів чи іншої підтримки.

Конфлікт інтересів. Автори статті не мають потенційного конфлікту інтересів, які можуть вплинути на рішення про публікацію цієї статті.

Авторський внесок. **Паламарчук М.:** ідея та концепція дослідження збір та опрацювання емпіричного матеріалу; **Лозова О.:** концепція і дизайн дослідження, опрацювання емпіричного матеріалу, моніторинг наукових джерел; **Грубі Т.:** дизайн дослідження, моніторинг наукових джерел, написання анотації; **Старинська Н.:** моніторинг наукових джерел, лексикографічний пошук та узагальнення термінологічної групи лексики. Всі автори прокоментували попередні варіанти рукопису. Всі автори прочитали й схвалили остаточний варіант рукопису.

Згода на публікацію. Всі автори схвалюють зміст статті після її рецензування й доопрацювання і погоджуються на її опублікування в цьому журналі. Автори заявляють, що стаття не представлена в інші наукові видання для розгляду і публікації.

Література

- Артемьева, Е.Ю. (1999) *Психология субъективной семантики*. Москва: МГУ.
- Атавова, Р.А. (2016). Инвективная лексика как средство выражения языковой агрессии (на материале дагестанских периодических изданий). *Филологические науки. Вопросы теории и практики*, 5(3), 78–80.
- Брунер, Дж. (1977). *Психология познания. За пределами непосредственной информации*. Москва: Прогресс.
- Гаврилів, О. (2019). Непряма вербальна агресія. *East European Journal of Psycholinguistics*, 6(2), 7–20. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3637704>
- Галецька, І., Влох, І., & Животовська, Л. (2007). Психологічні аспекти стигми психічних розладів. І. Влох, & І. Галецька (Ред.), *Психологічні аспекти стигматизації та реабілітації* (60–96). Львів: Видавництво Романа Романка.
- Гейдар, Л., & Довбах. А. (2009). Противодействие гомофобии, стигме и дискриминации. Л. Гейдар (Сост.), М. Андрущенко (Ред.), *Социальная работа с людьми, практикующими однополые сексуальные отношения: Теория. Методики. Лучшие практики* (с. 64–72). Киев: Международный Альянс по ВИЧ/СПИД в Украине.
- Гофман, И. (1963). *Стигма: Заметки об управлении испорченной идентичностью*. (Часть 1: Стигма и социальная идентичность. Часть 2: Контроль над информацией и социальная идентичность (главы 3–6) Режим доступа: https://www.hse.ru/data/2011/11/15/1272895702/Goffman_stigma.pdf
- Грубі, Т., Лозова, О., Старинська, Н., & Паламарчук, М. (2022). Психолінгвістична структура стигмальних висловлювань про осіб з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень. *Mendeley Data*, VI. <https://doi.org/10.17632/9srsccgkz4.1>
- Домашевич, Ю.В. (2010). Инвективная лексика, ее стилистический потенциал (на материале немецкого языка). *Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Лингвистика*, 3. 158–162.
- Дридзе, Т.М. (1984). *Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации. Проблемы семиосоциопсихологии*. Москва: Наука.
- Дробот, О. (2018). Методи психосемантики у психологічному дослідженні свідомості. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка, Психологія*, 12. <https://doi.org/10.18372/2411-264X.12.12921>
- Жельвис, В.И. (1991). Психолінгвістическая інтерпретація інвективного впливу. *Дис. доктора філол. наук*. РАН; Ін-т мовознавства. Москва.
- Жинкин, Н.И. (1982). *Речь как проводник информации*. Москва: Наука.
- Иванюшкин, А.Я. (2010). Стигма как вторая болезнь: исторический контекст. *Российский психиатрический журнал*, 1, 36–41.
- Кнуф, А., & Эпов, Л. (2006). Стигма: теория и практика. *Знание. Понимание. Умение*, 2, 149–153.
- Кубрякова, Е.С. (1986) *Номинативный аспект речевой деятельности*. Москва: Наука.
- Курьянович, А.В. (2005). Инвективные речевые жанры в пространстве современной межличностной коммуникации. *Вестник ТГПУ. Серия гуманитарные науки (филология)*, 3(47), 6–7.
- Леонтьев, Д.А. (2007). *Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности* (3-е изд., доп). Москва: Смысл.
- Лозова, О.М. (2011). *Методологія психосемантичних досліджень етносу*. Київ: Слово.
- Международная классификация болезней МКБ-10* (1997). URL: <http://www.mkb10.ru>

- Менделеевич, В.Д. (1997) *Психиатрическая пропедевтика: Практическое руководство для врачей и студентов* (2-е изд.) Москва: ТОО Техлит.
- Мясищев, В.Н. (2011). *Психология отношений: избранные психологические труды*. Изд-во Моск. психолого-социального ин-та.
- Національна стратегія розвитку інклюзивної освіти на 2020-2030. (2019). URL: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2019/07/210719-strategiya-inklyuziya.pdf>
- Седов, К.Ф. (2002). Языковая личность в аспекте психолингвистической конфликтологии. *Материалы международной конференции “Диалог 2002”*. URL: <http://www.dialog-21.ru/materials/archive>
- Словарь молодежного сленга*. (2021). URL: <https://teenslang.ru/>
- Сорокин, Ю.А. (1985). *Психолингвистические аспекты изучения текста*. Москва: Наука.
- Финзен, А. (2001). *Психоз и Стигма* (пер. с нем. И.Я. Сапожниковой). Москва: Алетейя.
- Черкасова, М.Н. (2011). К вопросу о фреймо-слотовой структуре концепта дурак. *Вопросы когнитивной лингвистики*, 4, 74–83.
- Щепкина, Н.К. (2008). Пути и способы дестигматизации лиц, осужденных к лишению свободы. *Известия Волгоградского государственного педагогического университета*, 6(30), 170–173.
- Chafe, W. (1977). The Recall and Verbalization of Past Experience. In R. W. Cole (ed.), *Current Issues in Linguistic Theory*, 215-246. Bloomington: Indiana University Press.
- Chan, K. K. S., & Mak, W. W. S. (2017). The content and process of self-stigma in people with mental illness. *American Journal of Orthopsychiatry*, 87(1), 34–43. <https://doi.org/10.1037/ort0000127>
- Doll, C.M., Michel, C., Betz, L.T. et al. (2021). The Important Role of Stereotypes in the relation between Mental Health Literacy and Stigmatization of Depression and Psychosis in the Community. *Community Mental Health Journal*. <https://doi.org/10.1007/s10597-021-00842-5>
- Mezhov, O., Navalna M., Kostusiak N. (2020) Invective Vocabulary in Media Discourse at the Beginning of the 21st Century: A Psycholinguistic Aspect. *East European Journal of Psycholinguistics*, 7 (1), 97-110. <https://doi.org/10.29038/eejpl.2020.7.1.mez> Retrieved from: <https://eejpl.vnu.edu.ua/index.php/eejpl/article/view/288>
- Osgood, Ch., Snider, J. G. (1969). *Semantic Differential technique: a source-book*. Chicago: Aldine Pub. Co.
- Vivas, L., Manoilloff, L., García, A.M. et al (2019). Core Semantic Links or Lexical Associations: Assessing the Nature of Responses in Word Association Tasks. *Journal of Psycholinguistic Research*, 48, 243–256. <https://doi.org/10.1007/s10936-018-9601-8>

References

- Artemeva, E. Ju. (1999) *Psihologija subektivnoj semantiki [The psychology of subjective semantics]*. Moscow: MGU [in Russian].
- Atavova, R.A. (2016). Invektivnaja leksika kak sredstvo vyrazhenija jazykovej agressii (na materiale dagestanskih periodicheskikh izdanij) [Invective vocabulary as a means of expressing linguistic aggression (based on the material of Dagestan periodicals)]. *Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki – Philological sciences. Questions of theory and practice*, 5(3), 78–80 [in Russian].
- Bruner, Dzh. (1977). *Psihologija poznaniya. Za predelami neposredstvennoj informacii [Psychology of cognition. Beyond immediate information]*. Moscow: Progress [in Russian].
- Havryliv, O. (2019). Nepriama verbalna ahresiiia [Indirect Verbal Aggression]. *East European Journal of Psycholinguistics*, 6(2), 7–20. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3637704> [in Ukrainian].

- Haletska, I., Vlokh, I., & Zhyvotovska, L. (2007). Psykholohichni aspekty styhmy psykhhichnykh rozladiv [Psychological aspects of the stigma of mental disorders]. In I. Vlokh, & I. Haletska (Eds.), *Psykholohichni aspekty styhmatyzatsii ta reabilitatsii – Psychological aspects of stigmatization and rehabilitation* (pp. 60–96). Lviv: Vydavnytstvo Romana Romanka. Rezhym dostupa [in Ukrainian].
- Gejdar, L., & Dovbah. A. (2009). Protivodejstvie gomofobii, stigme i diskriminacii [Countering homophobia, stigma and discrimination]. In M. Andrushhenko (Ed.), *Socialnaja rabota s ljudmi, praktikujushhimi odnopolye seksualnye otnoshenija: Teorija. Metodiki. Luchshie praktiki – Social work with people who have same-sex relationships: Theory. Methods. Best practices* (pp. 64–72). Kiev: Mezhdunarodnyj Aljans po VICH/SPID v Ukraine [in Russian].
- Gofman, I. (1963). *Stigma: Zametki ob upravlenii isporchennoj identichnostju. (Chast 1: Stigma i socialnaja identichnost. Chast 2: Kontrol nad informaciej i socialnaja identichnost (glavy 3–6) [Stigma: Notes on managing a corrupted identity. (Part 1: Stigma and social identity. Part 2: Information control and social identity (Chapters 3–6)]*. URL: https://www.hse.ru/data/2011/11/15/1272895702/Goffman_stigma.pdf [in Russian].
- Grubi, T., Lozova, O., Starynska, N., & Palamarchuk, M. (2022), Psykholinhvistychna struktura styhmalnykh vyslovliuvan pro osib z invalidnistiu vnaslidok intelektualnykh porushen [Psycholinguistic structure of stigmatizing statements about persons with intellectual disabilities]. *Mendeley Data, VI*. <https://doi.org/10.17632/9srsccgkz4.1> [in Ukrainian].
- Domashevich, Ju.V. (2010). Invektivnaja leksika, ee stilisticheskij potencial (na materiale nemeckogo jazyka) [Invective vocabulary, its stylistic potential (on the material of the German language)]. *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo universiteta. Serija: Lingvistika – Bulletin of Moscow State Regional University. Series: Linguistics, 3*, 158–162 [in Russian].
- Dridze, T. M. (1984). *Tekstovaja dejatel'nost' v strukture socialnoj kommunikacii. Problemy semiosociopsihologii [Text activity in the structure of social communication. Problems of semiosociopsychology]*. Moscow: Nauka [in Russian].
- Drobot, O. (2018). Metody psykhosemantyky u psykhologichnomu doslidzhenni svidomosti [Methods of psychosemantics in the psychological study of consciousness]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Serija: Pedagogika, Psykholohiia – Bulletin of the National Aviation University. Series: Pedagogy, Psychology, 12*. <https://doi.org/10.18372/2411-264X.12.12921> [in Ukrainian].
- Zhelvis, V. I. (1991). Psiholingvisticheskaia interpretacija invektivnogo vozdejstvija [Psycholinguistic interpretation of invective influence]. *Doctor's thesis*. RAN; In-t jazykoznanija. Moscow [in Russian].
- Zhinkin, N.I. (1982). *Rech kak provodnik informacii [Speech as a conductor of information]*. Moscow: Nauka [in Russian].
- Ivanjushkin, A.Ja. (2010). Stigma kak vtoraja bolezn: istoricheskij kontekst [Stigma as a Second Disease: Historical Context]. *Rossijskij psichiatricheskij zhurnal – Russian Psychiatric Journal, 1*, 36–41 [in Russian].
- Knuf, A., & Jepov, L. (2006) Stigma: teorija i praktika [Stigma: theory and practice]. *Znanie. Ponimanie. Umenie – Knowledge. Understanding. Skills, 2*, 149–153 [in Russian].
- Kubryakova, E.S. (1986) *Nominativnyj aspekt rechevoj dejatel'nosti [Nominative aspect of speech activity]*. Moscow: Nauka [in Russian].
- Kurjanovich, A.V. (2005). Invektivnye rechevyje zhanry v prostranstve sovremennoj mezhluchnostnoj kommunikacii [Invective speech genres in the space of modern interpersonal communication]. *Vestnik TGPU. Serija gumanitarnye nauki (filologija) – Bulletin of TGPU. Series of humanities (Philology), 3(47)*, 6–7 [in Russian].
- Leontiev, D. A. (2007). *Psihologija smysla: priroda, stroenie i dinamika smyslovoj realnosti [Psychology of meaning: nature, structure and dynamics of meaningful reality]* (3rd ed.). Moscow: Smysl [in Russian].

- Lozova, O.M. (2011). *Metodolohiia psykhosemantychnykh doslidzhen etnosu [Methodology of psychosemantic research of ethnos]*. Kyiv: Slovo [in Ukrainian].
- Mezhdunarodnaja klassifikacija boleznej MKB-10 [International classification of diseases ICD-10]. (1997) URL: <http://www.mkb10.ru> [in Russian].
- Mendeleevich, V.D. (1997) *Psihiatricheskaja propedeutika: Prakticheskoe rukovodstvo dlja vrachej i studentov [Psychiatric propaedeutics: A practical guide for doctors and students]* (2nd ed.). Moscow: TOO Tehlit [in Russian].
- Mjasishhev, V.N. (2011). *Psihologija otnoshenij: izbrannye psihologicheskie trudy [Psychology of relations: Selected psychological works]*. Izd-vo Mosk. psihologo-socialnogo in-ta [in Russian].
- Natsionalna stratehiia rozvytku inkluzyvnoi osvity na 2020-2030 [National strategy for the development of inclusive education for 2020-2030]. (2019). URL: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2019/07/210719-strategiya-inklyuziya.pdf> [in Ukrainian].
- Sedov, K.F. (2002). Jazykovaja lichnost v aspekte psiholingvističeskoj konfliktologii [Linguistic personality in the aspect of psycholinguistic conflictology]. *Materialy mezhdunarodnoj konferencii "Dialog 2002" – Proceedings of the International Conference "Dialogue 2002"*. URL: <http://www.dialog-21.ru/materials/archive> [in Russian].
- Slovar molodezhnogo slenga [Dictionary of youth slang]. (2021) URL: <https://teenslang.ru/> [in Russian].
- Sorokin, Ju. A. (1985). *Psiholingvističeskie aspekty izuchenija teksta [Psycholinguistic aspects of the study of the text]*. Moscow: Nauka [in Russian].
- Finzen, A. (2001). *Psihoz i Stigma [Psychosis and Stigma]* (trans. I. Ja. Sapozhnikovov). Moscow: Aletejja [in Russian].
- Cherkasova, M.N. (2011). K voprosu o frejmo-slotovoj strukture koncepta durak [To the question of the frame-slot structure of the concept "fool"]. *Vosprosy kognitivnoj lingvistiki – Cognitive Linguistics Issues*, 4, 74–83 [in Russian].
- Shhepkina N.K. (2008). Puti i sposoby destigmatizacii lic, osuzhdennyh k lisheniju svobody [Ways and means of destigmatization of persons sentenced to imprisonment]. *Izvestija Volgogradskogo gosudarstvennogo pedagogičeskogo universiteta – Bulletin of the Volgograd State Pedagogical University*, 6(30), 170–173 [in Russian].
- Chafe, W. (1977). The Recall and Verbalization of Past Experience. In R. W. Cole (ed.), *Current Issues in Linguistic Theory*, 215-246. Bloomington: Indiana University Press.
- Chan, K. K. S., & Mak, W. W. S. (2017). The content and process of self-stigma in people with mental illness. *American Journal of Orthopsychiatry*, 87(1), 34–43. <https://doi.org/10.1037/ort0000127>
- Doll, C.M., Michel, C., Betz, L.T. et al. (2021). The Important Role of Stereotypes in the relation between Mental Health Literacy and Stigmatization of Depression and Psychosis in the Community. *Community Mental Health Journal*. <https://doi.org/10.1007/s10597-021-00842-5>
- Mezhov, O., Navalna M., Kostusiak N. (2020) Invective Vocabulary in Media Discourse at the Beginning of the 21st Century: A Psycholinguistic Aspect. *East European Journal of Psycholinguistics*, 7 (1), 97-110. <https://doi.org/10.29038/eejpl.2020.7.1.mez> Retrieved from: <https://eejpl.vnu.edu.ua/index.php/eejpl/article/view/288>
- Osgood, Ch., Snider, J. G. (1969). *Semantic Differential technique: a source-book*. Chicago: Aldine Pub. Co.
- Vivas, L., Manoilloff, L., García, A.M. et al (2019). Core Semantic Links or Lexical Associations: Assessing the Nature of Responses in Word Association Tasks. *Journal of Psycholinguistic Research*, 48, 243–256. <https://doi.org/10.1007/s10936-018-9601-8>

АНОТАЦІЯ

Вступ. Стаття присвячена дослідженню психолінгвістичної структури стигмальних висловлювань про осіб з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень (ІВІП).

Мета. Теоретично та емпірично дослідити специфіку стигмальних висловлювань суб'єктів з інтелектуальною нормою щодо соціальної спільноти людей з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень.

Методи. Використовувались методи вербального асоціативного експерименту, семантичного диференціала.

Результати. У дослідженні зафіксовано високу словотвірну продуктивність інвектив, пов'язаних із концептуальною сферою розумової недостатності. Крім стереотипізації, виявлено тенденцію до нормативізації вживання інвективної лексики щодо осіб з ІВІП, яка стає поширеним штампом мовної свідомості. Обидва факти свідчать про обмеженість мовленнєвого досвіду широкого загалу в номінації зазначеної групи, яка суттєво підкріплює суспільну стигматизацію останньої. Доведено, що типові висловлювання про осіб з ІВІП є переважно проявом психічного захисту інтелектуально збережених суб'єктів від людей із психічними особливостями, який чинить негативний стигмувальний вплив на цю соціальну групу. Внутрішньо-психологічним механізмом породження стигмальних висловлювань стосовно осіб з ІВІП є механізм зсуву значення на смисл – підведення особистісного смислу під поширене значення. Емпірично експліковані захисно-негативістські, рефлексивні, ілюзорно-міфологічні, захисно-терапевтичні та субстантивно-метафоричні асоціації, а також психосемантичні фактори, що передбачають необхідність захисту від спільноти людей з ІВІП та відображають можливість загрози від її представників – вказують на інактивну, латентну форму фіксації ставлення до цієї групи. Будучи актуалізованою, ця форма ставлення набуває відкритого характеру, вивільняючи негативний потенціал реагування. З огляду на це стигмальну риторичку нормотипових членів суспільства щодо осіб з ІВІП можемо кваліфікувати не лише як спосіб психічного захисту, але як словесну агресію в рамках конфліктогенної мовленнєвої поведінки за інвективною її стратегією.

Ключові слова: психолінгвістика, стигмальні висловлювання, особи з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень, інвективна лексика.